

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1903 № 448

Մ. ԲՐԻՄ ԳՐԿԻՅ

2331

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

ՀԱՅԿԱՆ ՀԱՅՏՈՒԿ

Թարգմ.
ՍՍ.ԲՐԻՄ Մ. ԲՐՈՆՆՈՎՆԵՆ

Ա. Է. ՔՈՆՆԵՐԵՉՕՒ.
Տպ. Մալխասյանցի | Կր. Մալխասյանց

1902

891.71

Գ-83

21 MAR 2013

10648

THE VOA 31

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

Дозволено цензурою, Тифлисъ 8-го Октября 1902 г.

60987-67

Ա Մ Ա Յ Ի Դ Ա Շ Տ ՈՒ Մ .

(1897).

ենք դուրս եկանք Պերեկոպից խիստ վատ տրամադրութեան տակ— քաղցած, ինչպէս գայլեր, ու չարացած առար—աշխարհի վրայ: Ամբողջ կէս-օրուայ ընթացքում մենք ապարդիւն էինք գործ գնում մեր բոլոր շնորհքն ու ջանքը այն բանի համար, որպէսզի մի որևէ բան թուցնէինք կամ վաստակէինք, և երբ համոզուեցինք, վերջապէս, որ ոչ այդ, ոչ այն մեզ չի յաջողուի, վճռեցինք, առաջ գնալ: Ո՛ւր. առհասարակ—առաջ:

Գա էր մեր միաձայն և միմիանց յայտնած վճիռը, բայց մենք պատրաստ էինք և բոլոր դէպքերում առաջ գնալու կեանքի այն շաւղով, որով վաղուց արդէն գնում էինք,— դա նոյնպէս սուս ու փուս վճռել էր մեզանից իւրաքանչիւրը, և թէև բաց չէինք յայտնում, բայց այդ պարզ փալլում էր մեր քաղցած աչքերի մուլլցուքի մէջ:

Մենք երեք հոգի էինք. բոլորս էլ նոր էինք ծանօթացել, հանդիպելով միմիանց Խերսօնում, մի գինետնում Գնէպրի ափին:

Մէկը մեզանից երկաթուղու բատալիօնի ¹⁾ զինւոր էր, յետոյ—որպէս թէ եղել էր Վիսլայի մօտ ընկած ճանապարհներից մէկի ճանապարհային վարպետ, շիկագոյն և մտտ մի մարդ, պաղ, մոխրագոյն աչքերով. նա գիտէր խօսել գերմաներէն և շատ մանրամասնօրէն ծանօթ էր բանտային կեանքին:

Մեր բարեկամը չէ սիրում շատ խօսել իր անցեալի մասին, միշտ դրա համար շատ թէ քիչ հիմնական պատճառներ ունենալով, ուստի մենք բոլորս հաւատում էինք միմիանց—գոնէ արտաքուստ հաւատում էինք, որովհետև ներքուստ

1) Հեռեակի դումարտակ, բաղկացած 600-ից մինչև 1000 հոգի. ծան. Թարգ.

մեզանից ամեն մէկը հէնց ինքն էլ իրեն լաւ չէր հաւատում:

Երբ մեր երկրորդ ընկերը, մի չորչրիկ և փոքրիկ մարդ, բարակ շրթունքներով, միշտ կասկածամտութեամբ սեղմած, խօսում էր իր մասին՝ թէ ինքը Մոսկուայի համալսարանի նախկին ուսանող է—ես և զինւորը ընդունում էինք այդ իբրև իրողութիւն: Իսկպէս, մեզ համար ուղղակի միւսնոյն էր, եղել էր արգետօք նա երբևիցէ ուսանող, խուզարկու թէ գող,— կարևոր էր միայն այն, որ մեր ծանօթութեան ըուպէին նա հաւասար էր մեզ—քաղցում էր, քաղաքներում ձեռք էր բերել ոստիկանութեան առանձին ուշադրութիւնը և գիւղերում գիւղացիների կասկածոտ վերաբերմունքը, ատում էր թէ նրան և թէ սրանց թոյլ, հալածական և քաղցած գազանի ատելութեամբ, մտածում էր ընդհանրապէս վրէժխնդիր լինել ամենքից և ամեն բանից,—մի խօսքով, թէ բնութեան թագաւորների ու կեանքի տէրերի շարքում իր բռնած զիրքով և թէ տրամադրութեամբ մեր իսկական կտորն էր:

Գիժբախտութիւնը—ամենայինդ շաղտին է միացնելու համար նոյն իսկ միմիանց ուղղակի հակառակ բնութիւններ, իսկ մենք բոլորս հա-

մոզուած էինք, որ իրաւունք ունենք մեզ զբժ-
բախտ համարելու:

Երրորդը ես էի: Իմ մանկութեան օրերից
ինձ յատուկ համեստութեամբ, ես ոչ մի խօսք
չեմ ասի իմ արժանաւորութիւնների մա-
սին և, չցանկանալով ձեզ միամիտ երևալ, կը-
լռեմ և իմ պակասութիւնների մասին: Բայց, թեր-
ևս, իբրև նիւթ ինձ բնորոշելու համար,
ասեմ, որ ինձ միշտ համարել եմ աւելի լաւ,
քան ուրիշներին և մինչև այսօր էլ աջող կեր-
պով շարունակում եմ պարպակել այդ քանով:

Այդպէս, մենք դուրս եկանք Պերեկօպից և
գնում էինք առաջ, ի նկատի ունենալով այդ
օրուան համար չոպաններին¹⁾, որոնցից միշտ կա-
րելի է հաց խնդրել և որոնք այդ շատ քիչ ան-
գամ են մերժում անցորդ մարդկանց:

Ես գնում էի զինւորի կողքից. «ուսանողը»
քայլում էր մեր լեռեից: Նրա ուսերի վրայ կախ
էր ընկել ինչ-որ բան, որ լիշեցնում էր ըստ
ինքեան մի պիճակ. գլխին, սուր, անկիւնաւոր
և հաւասար խուզած, հանգչում էր լայնեզր
գլխարկի մնացորդը. գորշ անդրավարտիկը գա-
նազանագոյն կարկատաններով ձգում էր նրա

1) Խաչնարած, հովիւ. Տ. Թ.

բարակ ոտիկները, իսկ թաթերին նա սարքել էր
լարաններով, որ ոլորել էր իր հանդերձի աստա-
ռից, ճանապարհին գտած կօշիկի մի սրունք,
անուանել էր այդ սարքը հօղաթափներ (սան-
դալներ) և քայլում էր իր համար լուռ ու մունջ,
բարձրացնելով ահագին թոզ և արձակելով փայլ
իր կանաչաուուն փոքրիկ աչքերից: Զինւորը հա-
գել էր կարմիր զուժաշէ շապիկ, որը, իր ա-
սելով, ճարել էր «սեփական ձեռքով» Խեր-
սօնում. շապիկ վրայից նա ունէր և մի տաք
բամբակէ բաճկոն. գլխին, զինւորական կանո-
նադրութեան համաձայն, — դրած էր, «աջ ուն-
քին նայող վերին շրջանակի կոտրած մասով»,
անորոշ գոյնով զինւորական գդակ. ոտների վրայ
թափ էր գալիս չուժակի լայն շալուարը:

Նա բոբիկ էր:

Ես նոյնպէս հագնուած ու բոբիկ էի:

Մենք գնում էինք, իսկ մեր շուրջը ամեն
կողմ հսկայական թափով տարածուել էր դաշ-
տը և, ծածկուած ամառային ջինջ երկնքի կա-
պոյտ տօթային գմբէթով, ընկել էր ինչպէս ա-
հագին, կլոր սև ափսէ: Քորշ թոզոտ ճանապար-
հը կտրում էր նրան լայն շերտով և այրում մեր
ոտները: Տեղ-տեղ պատահում էին հնձած որանի
ստեւաւոր շերտեր, որոնք տարօրինակ նմանութիւն

ունէին զինւորի վաղուց չաճիլած այտերին:

Զինւորը գնում էր և երգում կերկերուն հաստ ձայնով.

—...Եւ սուրբ Յարութիւն Քո երգեմք և գովաբանեմք...

Իր ծառայութեան ժամանակ նա կատարում էր տիրացուի պաշտօնի պէս ինչ-որ բան բատալիօնի եկեղեցում և զիտէր անթիւ քանակութեամբ եկեղեցական տաղեր, նախերգանքներ ու համառօտ օրհներգութիւններ, որոնց զիտութիւնն էլ հէնց, ի չարն էր գործ դնում ամեն անգամ, երբ մեր խօսակցութիւնը որևէ պատճառով իրար չէր բռնում:

Առջևում, հորիզոնում, բուսնում էին ինչ-որ կերպարանքներ մեղմ գծագրութիւններով և փաղաքշալի նուրբ գոյներով՝ բաց-մանիշակագոյնից մինչև քնքուշ—վարդագոյնը:

—Հաւանականօրէն, հէնց այդ Խրիմի լեռներն են,—ասաց «ուսանողը» չոր ձայնով:

—Լեռներ, — բացականչեց զինւորը, — շատ վաղ դու տեսար նրանց, բարեկամ: Ամպեր են այդ... ուղղակի ամպեր: Տեսնում ես, ինչպիսի ամպեր են—կարծես կաթով պատրաստած թրթուաշ գոնդող լինեն...

Ես նկատեցի, որ անչափ հաճելի կ'լինէր,

եթէ հէնց ամպերը խկապէս բաղկացած լինէին գոնդողից: Դա միանգամից զրգուեց մեր քաղցը—
—մեր օրերի չարիքը:

—Ս. խ, գեւ,—հայհոյեց զինւորը, թքելով,—
գոնէ մի հատիկ կենդանի հոգի ընկնէր ձեռքերս: Ո՛չոք... ստիպուած ենք, ինչպէս արջերը ձմրան, մեր սեփական թաթերը ծծել...

—Ես ասում էի, որ պէտք էր մարդաբնակ տեղեր դնալ,—խրատական կերպով յայտնեց «ուսանողը»:

—Դու ասում էիր,—վրդովուեց զինւորը:—
հէնց նրա համար էլ դու ուսեալ ես, որպէսզի ասես: Այստեղ թնջ մարդաբնակ տեղեր կան:—
Սատանան գիտէ՝ թէ սրտեղ են նրանք:

Ուսանողը լռեց, սեղմելով շրթուները: Արևը մայր էր մտնում և ամպերը խաղում էին հորիզոնում զանազան, մի խօսքով անըմբռնելի գոյներով: Բուրում էր գետնի և աղի հոտը:

Եւ այդ չոր ու անուշ բուրմունքից մեր ախորժակը աւելի ևս սաստկանում էր:

Փորերս վեց-վեց էր անում: Դա մի արտասովոր և անախորժ զգացում էր. այնպէս էր թւում, թէ մարմնի բոլոր մկանուններից հիւթերը կամաց-կամաց դուրս են հոսում ինչ-որ տեղ, շոգիանում են, և մկանունները կորցնում

իրենց կենդանի ճկունութիւնը: Փշաքաղող չորութեան զգացումը լցնում էր բերանիս խոռոչը և որկորս, գլուխս խառնուել էր, իսկ աչքիս առաջ յաճախ կանգնում և փայլփլում էին մութ բծեր: Երբեմն նրանք ընդունում էին մսի ծխուող կտորների, հացի գնդերի*) տեսք. յիշողութիւնս մատակարարում էր այդ „անցեալի տեսիլներին, համր տեսիլներին“ իրենց յատուկ համ ու հոտը, և այդ ժամանակ ստամոքսումս կարծես դանակ էր շուռ գալիս:

Մենք գնում էինք այն ու ամենայնիւ, նկարագրելով միմիանց մեր զգացումները և ուշի ուշով աչք ածելով չորս կողմը— թէ արդեօք չի երեւայ որևէ տեղում մի սուրու ոչխար, և ականջ դնելով, թէ չի լսուի թուրքի սայլի սուր ճռինչը, որ մրգեր է տանում գէպի Հայկական շուկան:

Բայց դաշտը ամայի և լուռ էր:

Այդ ծանր օրուայ նախընթաց երեկոյեան մենք երեքով չորս Փունտ հաճարէ հաց էինք կերել և հինգ հատ ձմերուկ, իսկ անցել էինք մօտ քառասուն վերսա— ելքը չէր բռնում մուտքին.— և քնելով Պերեկօպի շուկայի հրապարակի վրայ, մենք քաղցից զարթնեցինք:

*) Հացի կուտ. ճ. թ.

«Ուսանողը» իրաւացի էր մեզ խորհուրդ տալիս չպառկել քնելու, այլ գիշերուայ ընթացքում գործել... Բայց կարգին հասարակութեան մէջ չէ ընդունուած բաց խօսել սեփականութեան իրաւունքը խախտելու ծրագրների մասին, և ես լռում եմ: Ես ուզում եմ միայն ճշմարտախօս լինել, և ես շահ էլ չունեմ կոշտ լինելու: Ես գիտեմ, որ մարդիկ շարունակ աւելի փափկասիրտ են դառնում մեր բարձր—կուլտուրական օրերին և նոյն իսկ, երբ բռնում են իրենց մերձաւորի կոկորդը, նրան խեղդելու ակնյայտնի նպատակով,— ապա աշխատում են այդ անել որքան կարելի է սիրալիր կերպով, պահպանելով այն բոլոր վայելչութիւնները, որոնք տեղին են այդ դէպքում: Իմ սեփական որկորի փորձը ստիպում է ինձ 'ի նրկատի առնել բարքերի այդ առաջադիմութիւնը, և ես պնդում եմ վստահութեան մի հաճելի զգացմունքով, որ այս աշխարհում ամեն բան զարգանում ու կատարելագործւում է: Մասնաւորապէս, այդ նշանաւոր գործողութիւնը ծանրակշիռ կերպով հաստատուում է բանտերի, գիներտների և անառականոցների աճումով:

Այդպէս, քաղցած թուքերս կուլ տալով և աշխատելով ընկերական խօսակցութեամբ ճնշել

մեր փորացաւը, մենք գնում էինք ամալին և շուռ դաշտով, գնում էինք իրիկնամուտի կարմը-բաւուն ճառագայթների միջով, սրոնք լի էին ինչ-որ բանի մռայլ յուսով. մեր առջև թեքոււմ էր արևը, հանգարտ խորասուզուելով մեղմ ամպերի մէջ, որոնք առատօրէն ներկուած էին նրա ճառագայթներով, իսկ մեր յետևից և կողքերից կապտաւուն մշուշը, դաշտից դէպի երկինք բարձրանալով, նեղացնում էր մեզ շրջապատող անհամբոյր հարկոնք:

— Տղէրք, վառելիք հաւաքեցէք խարոյկի համար, — ասաց զինուորը, վերցնելով ճանապարհի վրայից ինչ-որ կոճղ: — Ստիպուած ենք դաշտում գիշերելու... շաղ է: Աթարեղէն, ամեն տեսակ ճիւղ — բոլորը ժողովեցէք:

Մենք ցրուեցինք ճանապարհի այս ու այն կողմ և սկսեցինք հաւաքել չոր մոլախոտ և ամեն բան, ինչ որ կարող էր վառուել: Ամեն անգամ հէնց որ հարկ էր լինում գետնին կռնալու, ամբողջ մարմնումս առաջ էր դալիս քուռն ցանկութիւն ընկնել նրա վրայ, պառկել անշարժ և ուտել այն, սև ու պարարտ, շատ ուտել, ուտել մինչև ուժասպառ լինելը և ապա քնել: Թէկուզ ընդմիշտ քնել, միայն թէ ուտել, ծամել և զգալ, թէ ինչպէս տաք ու

պինդ խաշիլը բերանից կամաց իջնում է չորացած կերակրափողով սովալլուկ ստամոքսը, որ վառոււմ է իր մէջ որևէ բան ծծելու փափագից:

— Գոնէ որևէ արմատներ գտնէինք... հառաչեց զինուորը: — Կան այդ անսակուտուող արմատներ...

Բայց սև հերկած հողի մէջ ոչ մի արմատ չկար: Հարաւային գիշերը վրայ էր հասնում արագութեամբ, և դեռևս չէր հանգել արևի վերջին ճառագայթը, երբ արդէն մութ-կապուտ երկնքում սկսեցին փայլփլել աստղերը, իսկ մեր շուրջը աւելի և աւելի խիտ միանում էին մութ ստուերներ, նեղացնելով մեզ ընդգրկող դաշտի անծայր հարթութիւնը...

— Տղէրք, — կիսաձայն ասաց „ուսանողը“, — այնտեղ ձախ կողմում մարդ է պառկած...

— Մտրդ, — կասկածանքի մէջ ընկաւ զինուորը: — Բայց ինչո՞ւ համար նա պէտքէ այնտեղ պառկէ:

— Գնա՛ և հարցրո՛ւ: Անշուշտ, նա հաց կ'ունենայ, եթէ նա դաշտումն է լուսացնելու... բացատրեց „ուսանողը“: Զինուորը նայեց այն կողմը, որտեղ մարդն էր պառկել և վճռականապէս թքելով՝ ասաց.

— Գնանք նրա մօտ:

Միայն „ուսանողի“ կանաչ և սուր աչքերը

Վարող էին ուրշել՝ թէ այն խաւար կոյտը, որ քարձրանում էր ճանապարհից դէպի ձախ՝ յիսուն սաժէն հեռաւորութեան վրայ, մարդ է: Մենք գնում էինք դէպի նա, արագ-արագ քայլելով հերկի կոշտերի վրայով, և զգում էինք, թէ ինչպէս մեր մէջ առաջ եկած ուտելու յոյսը սաստկացնում է քաղցի ցաւը: Մենք արդէն մօտ էինք—մարդը չէր շարժւում:

— Բայց գուցէ դա մարդ չէ—խոժոռ կերպով յայտնեց զինւորը մեզ ամենքիս համար քնդհանուր միտքը:

Սակայն մեր կասկածը հէնց նոյն րոպէին փարատուեց, որովհետև գետնի վրայ գտնուող փոյտը յանկարծ սկսեց իրար դալ, բուսաւ, և մենք տեսանք, որ դա—հէնց իսկական, կենդանի մարդ է, որը չոքել էր, մեկնելով դէպի մեզ ձեռքը:

Եւ նա ասում էր մեզ խուլ և դողդոջուն ձայնով:

— Մի մօտենար, — կ'իսկեմ:

Մառյլ օդի մէջ լսուեց մի չոր և կարճ չրթկոց:

Մենք կանգ առանք, կարծես հրաման ստացած, և մի քանի րոպէ լուռ էինք, շշմուած այգւիսի անքաղաքավարի դիմաւորումից:

— Այ իսկապէս զգուելի մարդ, — ազդու կերպով մըթմըթաց զինւորը:

— Հա՛, բա՛ս, — մտախոհ կերպով ասաց առասնողը: Ատրճանակով է ման գալիս... երևի, եղոտ թիքա*) է...

Տո՛, — զղաւեց զինւորը, երևի, վճռելով ինչ-որ Մարդը լուռ էր, չփոխելով դիրքը:

— Դո՛ւ, է՛յ, մենք քեզ ձեռք չենք տայ... միայն թէ մեզ հաց տուր... ունի՛ս, գուցէ. տո՛ւր բարեկամ, 'ի սէր Քրիստոսի... դու նզովուած, անիծուած լինիս:

Վերջին խօսքերը զինւորը արտասանեց իր համար բեխերի տակից:

Մարդը լուռ էր:

— Լսում ես, — նորից սկսեց խօսել զինւորը, դողալով չարութիւնից և լուսահատութիւնից: — Դէ՛հ, տո՛ւր հաց: Մենք չենք մօտենայ քեզ... ձգի՛ր մեզ այն...

— Լա՛ւ... — կարճ կտրեց մարդը:

Նա կարող էր մեզ ասել՝ — «իմ թանկագին եղբայրներ», և եթէ նա թափէր այդ երեք քրիստոնէական խօսքերի մէջ բոլոր ամենասուրբ և մաքուր զգացմունքները, նրանք չպիտի զրգուէին մեզ այնպէս և մարդկայնացնէին այնքան,

*) կտոր, պատառ, ծ. թ.

ինչպէս այդ խուլ և կարճ՝

— Լ՛աւ:

Դու մեզանից մի վախենար, բարի մարդ,—
մեղմօրէն և քաղցր ժպիտը երեսին ասաց զին-
ւորը, թէ և մարդը չէր կարող տեսնել նրա ժը-
պիտը, որովհետև մեզանից ամենաքիչը քսան
քալ տարածութեամբ անշատուած էր:

Մենք հանգարտ մարդիկ ենք... Գնում ենք
Ռուսաստանից դէպի Կուբա... Ճանապարհին
ջարդուեցինք առանց փողի, ամեն ինչ մեր վրա-
նից ծախեցինք, կերանք... իսկ այժմ ահա ար-
դէն երկրորդ օրն է, որ չենք կերել...

— Բռնի՛ր,— ասաց բարի մարդը, թափահա-
րելով ձեռքը օդի մէջ:

Սև կտորը փայլփլեց և ընկաւ մեզանից ոչ
հեռու հերկի մէջ:

„Ռուսանողը“ յարձակուեց նրա յետևից:

— Մէկ էլ բռնի՛ր, մէկ էլ էլ չկայ...

Երբ „ուսանողը“ հաւաքեց այդ արտասովոր
տուրքը, բանից երևաց, որ մենք չորս ֆունտ ցորե-
նի քարթու հաց ունենք: Նա ընկել էր հողի մէջ
և շատ քարթու էր: Առաջինը չգրաւեց մեր ու-
շադրութիւնը, երկրորդը շատ ուրախացրեց մեզ:
Քարթու հացը աւելի կշտացնող է, քան փա-
փուկը, նրա մէջ աւելի քիչ թացութիւն կայ:

— Սյապէս... այսպէս... և այսպէս,— ուշի

ուշով բաժանում էր կտորները զինւորը: — Կաց...
հաւասար չէ. քոնից, վարժապետ, պէտք է մի
պատառ պոկել, եթէ ոչ նրանը քիչ է...

«Ռուսանողը» անխօս հնազանդուեց կորցնելու
մի պատառ հաց հինգ մտխալ ծանրութեամբ.
ես ստացայ այն ու դրի բերանս: Եւ սկսեցի ծա-
մել, կամաց ծամել, հազիւ զօպելով ծնօտներիս
ջղաձգային շարժումը, սրոնք պատրաստ էին

Քար մշրելու: Ես խիստ բաւականութիւն էի
ստանում, երբ զգում էի կերակրափողիս արագ
ջղաձգութիւնները և բաւարարութիւն էի տա-
լիս նրան քիչ-քիչ, կաթ—կաթ: Իրգուճ բրդու-
թի յետևից, տաք ու անբացատրելի, աննկարա-
գրելի կերպով համեղ, թափանցում էին այրու-
ող ստամոքսս և, թւում էր, թէ նոյն ըսպէին
դառնում էին ուղ ու ծուծ:

Մի ուրախութիւն, մի այնպիսի արտասովոր,
անդորր ու կեանք տուող ուրախութիւն, ջեր-
մացնում էր սիրտս այնչափ, որչափ լցում էր
ստամոքսս, և իմ ընդհանուր կացութիւնը նման
էր մի տեսակ կիսաքնի: Ես մոռացայ բրօնիքա-
կան քաղցի այդ անիծած օրերի մասին
և մոռացայ իմ ընկերներին, ամբողջովին
խորասուզուած այն զգացումների բաւակա-
նութեան մէջ, որոնց ես զգում էի:

Բայց, երբ ես բռնից բերանս գցեցի Հացի վերջին փշրանքները, ես զգացի, որ սարսափելի ուտել եմ ուզում:

—Նրա, այդ նզովքի մօտ, ճրագու ևս մնացած կլինի կամ որևէ միս...—մտմտում էր զինւորը, նստելով գետնի վրայ իմ հանդէպ և ճմրելով ձեռքերով փորը:

—Գուցէ դրա համար հացը մսի հոտ ունէր... գուցէ և հաց էլ մնացած լինի...—ասաց ուսանողը և մեղմ աւելացրեց.

Թէ ատրճանակը չէր լինի...

—Ի՞նչ մարդ է դա, է.

—Երևի հէնց մեր բարեկամ Խսակիյն է...

Շուն, —վճռեց զինւորը:

Մենք նստել էինք մի նեղ խումբ կազմած և աչքի տակով նայում էինք այնտեղ, որտեղ նստել էր մեր բարերարը, ատրճանակը ձեռին: Այնտեղից չէին հասնում մեզ ո՛չ ձայն, ո՛չ կեանքի նշան:

Գիշերը ժողովում էր մեր շուրջը իր խաւար ոյժերը: Մեռելային—խաղաղ էր ամեն ինչ դաշտում—մենք լսում էինք միմիանց շուռչը: Երբեմն ինչ-որ տեղում լսում էր Սիբիրիայի մկան մեղմաղձոտ շուրջը... Աստղերը, երկնքի կենդանի ծաղիկները, վառւում էին մեր գլխի վերև... Մենք ուտել էինք ուզում:

Պարծանքով եմ ասում—ես ոչ շատ վատ և ոչ էլ լաւ էի իմ պատահական ընկերներից այդ փոքր-ինչ տարօրինակ գիշերը: Ես առաջարկեցի նրանց վեր կենալ և գնալ այդ մարդու դէմ: Պէտք չէ նրան ձեռք տալ, բայց մենք կ'ուտենք նրա այն ամենը, ինչ որ կ'գտնենք: Նա պէտք է արձակէ—Թո՛ղ, երեքիցս միայն մէկին պէտք է դիպչի, եթէ դիպչելու լինի. և եթէ դիպչի էլ, հէնց դժուար թէ ատրճանակի գնդակը մարդու մեռնէ:

—Գնանք, —ասաց զինւորը, ոտքի թռչելով: „Ուսանողը“ բարձրացաւ նրանից քիչ աւելի դանդաղ:

Եւ մենք գնացինք, գրեթէ վազեցինք: «Ուսանողը» լետ էր պահում իրեն մեզանից:

—Բարեկամ, —նախատելով բղաւեց նրան զինւորը:

Մեր հանդէպ տարածուեց խուլ մրթմրթոց և չրթկացող կայծհանի զիլ ձայն: Ահա պսպղաց կրակը, լսուեց բոմբիւնի մի չոր ձայն:

—Մօտ, —ուրախ ուրախ բացականչեց զինւորը, մի ցատքուժով հասնելով մարդու մօտ: —Այ, դե, ես հիմա քեզ ցոյց կ'տամ...

„Ուսանողը“ յարձակուեց դէպի մախաղը: Իսկ դեւը ընկաւ ծնկներից մէջքի վրայ և, ձեռքերը փակելով, խուկաց...

Այլ քեզ սատանի բան,—զմայլուեց զինու-
րը, որ արդէն բարձրացրել էր ոտը, որպէսզի
քացի տար այդ մարդուն: Չլինի թէ ինքը իր վրայ
պարպեց: Տօ, այդ քնչ է, էյ, խփեցիք քեզ, ինչ է:

—Թէ միս, թէ ինչ-որ բողոններ, թէ հաց...
շատ, տղէրք,—լուեց «ուսանողի» գուարթա-
զին ձայնը:

—Դէհ, ջայնամ թէ կ'ստակես... Ուտենք,
տղէրք,—բղաւեց զինուորը: Ես դուրս քաշեցի ա-
տրըճանակը մարդու ձեռքից, որը արդէն դադա-
րել էր խռկալուց և պառկել էր այժմ անշարժ:
Փամփշտարանում գեռ ևս կար միայն մի
փամփուշտ:

Մենք նորից ուտում էինք, ուտում էինք
սուս ու փուս: Մարդը նոյնպէս պառկել էր և
լուռ էր, չչարժելով ոչ մի անգամը: Մենք
ուշադրութիւն չէինք դարձնում նրա վրայ:

—Միթէ, տղէրք ջան, դուք այդ բոլորը
միայն հացի համար,—յանկարծ լուեց խոստ
և դողդոջուն ձայն:

Մենք բոլորս դող ընկանք: «Ուսանողը» նոյն
խկ խեղդբտուեց և, կռանալով գետնին, սկսեց
հազալ:

Չինուորը, պատառը ծամելուց յետոյ, սկսեց
հայհոյել:

—Դ՛ու, շնն-հոգի մարդ, բալքի ճաքճքուիս
չոր կոճղի պէս:

Ի՛նչ է, կաշիք պիտի քերթենք մենք քո վրայից.
ինչերիս է հարկաւոր: Քո յիմար դունչը, կեղ-
տնո գև, ինչերիս.—զինուել է և մարդկանց
վրայ կրակ է տալիս. նդովումճ դու...

Նա հայհոյում էր և ուտում, որի համար նրա
հահոյանքը կորցնում էր ամբողջ ազգեցու-
թիւնը և ոլժը:

—Սպասիք, ահա մենք կ'ուտենք, ապա քեզ
հետ մեր հաշիւը կ'տեսնենք,— չարագուշակ
կերպով խոստացաւ «ուսանողը»...

Այդ ժամանակ գիշերուալ լուռթեան մէջ
լուեցին ունայող հեծեծանքներ, որոնք վախեց-
րին մեզ:

—Բարեկամներ... միթէ ես գիտէի: Արձա-
կում էի... որովհետև վախում եմ: Գնում եմ
Նար-Աթոնից... Սմոլենսկի նահանգը. . . օհ, Տէր
Աստուած. տենդը ճարից գցեց... հէնց որ արե-
ւը մայր մտնի— իմ վայն է: Տենդի պատճա-
ռովն է, որ Աթոնից հեռացայ... հիւանութիւն
էի անում այնտեղ... ես հիւան եմ... Տանն են
կինս... երկու աղջիկներս... երեք տարի վրայ
չորբորդն է, որ չեմ տեսել նրանց... տղէրք, բու-
լբը կերէք...

—Առանց քո խնդրելուն էլ կ'ուտենք,—ասաց «ուսանողը»:

—Տէր Աստուած. եթէ ես գիտենայի՝ թէ դուք խաղաղ, լաւ մարդիկ էք... մի՞թէ ես կ'արձակէի. իսկ այստեղ, աղբէր, չճլ^{*}) է, գիշեր... մի՞թէ մեղաւոր եմ ես:

Նա խօսում և լալիս էր. աւելի ճիշտ—արձակում էր մի տեսակ դողդոջուն, երկչոտ ուռնոց:

—Ա՛յ երեսը դէմ է տալիս,—արհամարանքով ասաց զինւորը:

—Նա պէտք է փող ունենայ իր հետ,—յայտնեց «ուսանողը»...

Զինւորը կկոցեց աչքերը, նայեց նրան և ծիծաղեց:

—Իսկ դու շնտ գլխի ընկնող ես... Ա՛յ ինչ, եկէք խարոյկ վառենք և ապա քնենք...

—Իսկ նա,—հետաքրքրուեց «ուսանողը»:

—Ձայնամ. խոմ խորովելու չէ՞նք նրան, ինչ է:

—Պէտք էր—շարժեց «ուսանողը» իր սուր զլուխը:

Մենք գնացինք բերելու մեր հաւաքած բաները, որ թափել էինք այնտեղ, որտեղ կանգնեցրեց մեզ հիւսնը իր սպառնալի ձայնով, բերեցինք այն և շուտով նստած էինք խարոյկի շուրջը:

^{*}) Ամայի դաշտ ծան. թարգ.

Նա հանդարտ վառւում էր խաղաղ գիշերը և լուսաւորում նրա մէջ այն փոքրիկ տարածութիւնը, որ բռնել էինք մենք: Մեր քունը տանում էր, թէև մենք այնուամենայնիւ կարող էինք մի անգամ ևս ընթրել:

—Տղէրք,—ձայն տուեց մեզ հիւսնը: Նա պառկել էր մեզանից երեք քայլ հեռաւորութեան վրայ, և մերթ ինչ թւում էր, թէ ինչոր փսփսում է:

—Ա՞հ, ասաց զինւորը:

—Կարելի՞ է ձեզ մօտ գալ... կրակի մօտ: Իմ մահը մօտենում է... ոսկորներս ողջ ջարդարւում են... օհ, Աստուած, երևում է, որ ես չպէտք է տուն հասնեմ...

—Քաշուի՛ր այստեղ,—թուլատրեց «ուսանողը»:

Հիւսնը կամաց-կամաց, կարծես վախենալով կորցնել ձեռքը կամ ստը, շարժուեց գետնի վրայով դէպի խարոյկը: Դա մի բարձրահասակ և սարսափելի նիհարացած մարդ էր. ամեն ինչ նրա վրայից մի տեսակ թափթփւում էր, և մեծ, մռայլ աչքերը արտացոլում էին նրան հալ ու մաշ անող ցաւը: Նրա ծամուած դէմքը ոսկրոտ էր և նոյն իսկ խարոյկի լոյսի առաջ մի տեսակ դեղնաւուն—հողային մեռելային գոյն ունէր: Նա ամբողջովին դողում և արհամա-

րական ցաւակցութիւն էր զարթեցնում: Մեկնելով իր երկար, նիհար ձեռքերը խարուկի կրակին, նա շփում էր իր ոսկրոտ մատները, և նրանց յօդերը ծռւում էին թոյլ, դանդաղ: Վերջապէս, նրա վրայ մարդ զգուցում էր նայել:

— Այդ քնն է քո շնորհքը — և ոտով ես գնում.

— Ժլած ես, ինչ է, — խոփառ կերպով հարցրեց զինւորը:

— Ինձ խորհուրդ տուին... չգնաս, ասում են, ջրով... այլ գնա Խրիմով, օդ կայ, ասում են: Իսկ ես ահա չեմ կարող գնալ.. մեռնում եմ, բարեկամներ: Կմեռնեմ մենակ դաշտում... Թռչունները կհողցահարեն, և ոչ ոք չի իմանայ... կինս, այլիկներս պէտք է ճամբաս սպասեն, — գրել եմ նրանց... իսկ իմ ոսկորները դաշտային անձրևները պէտք է լուանան... Աստուած իմ, Աստուած:

Նա սունաց վերաւոր գայլի վշտոտ ունոցով: — Գէհ, չօն, — կատաղեց զինւորը, ոտքի թռչելով... քնն ես վայնասուն գցել: Ի՞նչ է դու մարդկանց հանգիստ չես տալիս: Սատկում ես, գէհ սատկիր և լռիր... Ո՞ւմ ես դու հարկաւոր, սուս:

— Մի հատ սուր գլխին, առաջարկեց ուսանողը:

— Պառկենք քնելու, — ասացի ես... — իսկ դու, եթէ ուզում ես կրակի մօտ մնալ, ուրեմն չո՞ւ-

նաս ուղիղն ասած...

— Ասեցիր, — կատաղութեամբ ասաց զինւորը: Ուրեմն և հասկացիր:

Դու կարծում ես, մենք քեզ պէտք է խղճանք և քեզանով զբաղուենք նրա համար, որ դու մեզ հաց էիր շարտում կամ գնդակներ արձակում: Դո՛ւ, թթուած անիրաւ: Ուրիշները գուցէ... Թո՛ւ...

Զինւորը ձայնը կտրեց և երկնցաւ գետնի վրայ:

Ուսանողը արդէն պառկել էր: Նս նոյնպէս պառկեցի: Երկիւղահար հիւսնը կծկուեց, ինչպէս գունդ և, մօտենալով կրակին, լուռ սկսեց նայել նրան: Նս պառկել էի նրանից դէպի աջ և լուռ էի, թէ ինչպէս զարկում էին նրա առամները: «Ուսանողը» պառկել էր ձախ կողմից և, երևի, միանգամից քնել էր, դառնալով գունդ:

Զինւորը, գնելով ձեռքերը գլխի տակ, պառկել էր երեսը դէպի վեր ուղղած և նայում էր երկնքին:

Ի՞նչպիսի գեշեր է, ա՛հ: Որքան ասողեր... ալախաշխա՛շ... դիմեց նա ինձ քիչ լետոյ: — Իսկ ի՞նչ երկինք — վերմակ է, ոչ թէ երկինք:

Սիրում եմ ես, բարեկամ, այս թափառական

կեանքը: Նա թէ ցուրտ, թէ անօթի կեանք է, բայց շատ ազատ է արդէն... Չկայ գլխիդ ոչ մի իշխան... դու ինքդ քո կեանքի տէրն ես... թէկուզ գլուխդ կտրիր—ոչ ոք քեզ մի խօսք չէ կարող ասել... Լաւ է... Բաւականին քաղցեցի ես այդ օրերին, շատ չարացայ... Իսկ ահա այժմ պառկել նայում եմ երկընթին... Աստղերը աչքով են անում ինձ... կարծես ասում են՝— ոչինչ, Լակուտին, ման աբի երկրէ-երկիր, բան տես և ոչ ոքի անձնատուր մի եղիր... այժ... Սիրոս էլ լաւ է... Իսկ դու... Թնչպէս քեզ. էյ, հիւսն: Գու մի բարկանար ինձ վրայ և ոչնչից մի վախենար... Որ մենք քո հացը կերանք, դա ոչինչ—դու ունէիր հաց, իսկ մենք ոչ, մենք քոնը և կերանք... Իսկ դու, վայրենի մարդ, գնդակներ ես արձակում... Միթէ դու չես հասկանում, որ գնդակով վնաս կարելի է հասցնել մարդու: Ես քեզ վրայ քիչ առաջ շատ զայրացել էի և եթէ դու չընկնէիր, ես քո հախից կ'գայի, բարեկամ, քո յանդգնութեան համար: Իսկ հացի կողմից—կը հասնես վաղը Պերեկօպ և կ'գնես այնտեղ—դու փող կ'ունենաս... ես գիտեմ... Վաղուց է դու ջերմում ես:

Երկար դեռ ևս իմ ականջներում լողանջում

էին զինւորի հաստ և հիւանդ հիւսնի դողդոջուն ձայները: Գիշերը—մութ, գրեթէ սև իջնում էր շարունակ աւելի ցած դէպի երկիրը, և թարմ հիւթալի օդը լցում էր կուրծքս: Խարոյկից բարձրանում էր միապաղաղ լոյս և կենդանացնող ջերմութիւն... Աչքերս կայում էին, և նրանց առջև, կէս-քուն, կէս-արթուն, կատարում էր ինչ-որ հոգեպարար ու քաւիչ բան

.

.

—Վեր կաց, շուտ, գնում եմք:

Ես բաց արի աչքերս երկիւղ զգալով և արագ ոտքի թռայ, որին օգնեց զինւորը, ուժգին վեր քաշելով ինձ գետնից, ձեռքիցս բռնած:

—Գէհ, ժիր, քայլէ:

Նրա դէմքը դաժան և այլայլուած էր: Ես նայեցի չորս կողմս: Արևը դուրս էր գալիս, և արդէն նրա վարդագոյն ձառագայլեր ընկել էր հիւսնի անշարժ և կապոյտ երեսին: Նրա բերանը բաց էր մնացել, աչքերը դուրս էին ընկել փոսերից և նայում էին ապակեայ հայեացքով, որ սարսափ էր արտայայտում: Հանդերձը նրա կրծքի վրայ ամբողջովին պատառոտուել էր. և նա պառկել էր անբնական—ջարդուած գիրքով: «Ուսանողը» չկար:

— Ե՛հ, ժամանակ գտար նայելու. արի՛, ասու՛մ եմ, — համոզիչ կերպով ասաց զինուորը, քաշելով ձեռքիցս:

— Մեռե՛լ է նա, — հարցրի ես, դողալով վաղորդեան թարմութիւնից:

— Ի՛ հարկէ: Եթէ քեզ խեղդեն՝ դու էլ կը մեռնես, — բացատրեց զինուորը:

— Նրան... „ուսանողը“, — բացականչեցի ես:

— Հապա էլ ո՞վ. դ՞ու՛, կարելի է, կամ թէ էս. հա՛, բնա: Ահա՛ քեզ և ուսեալ... Լաւ է գլուխ թափել մտրդու հետ... Իր ընկերներին էլ շառի մէջ գցել... Եթէ գիտենայի այդ, ես երէկ այդ ուսանողին կ'չորցնէի. կ'չորցնէի միանգամից և եթէ: Ծանկ մի բռունցքով նրա քունքին... և չկայ այլևս աշխարհում մի զըզուելի մարդ: Դու գլխի ընկնո՞մ ես արդեօք՝ թէ նա ինչ է արել: Այժմ մենք ստիպուած ենք այնպէս գնալ, որ ոչ մի մարդու աչք մեզ չառնի դաշտում: Հասկացա՞ր: Որովհետեւ հիւսնին այսօր կ'գտնեն և կ'տեսնեն՝ — խեղդուած ու կողոպտուած: Եւ պէտք է հետեւեն մեր բարեկամին... զրտեղից ես գալիս, զրտեղ էի գիշերել, հը՛ — հը՛ և կ'բռնեն մեզ... թէև ինձ մօտ ոչինչ էլ չկայ, ինչպէս և քո... բայց նրա ատրճանանակը ինձ մօտ անթատակիս է: Լա՛ւն է:

— Դու այդ վեր գցի՛ր, — խորհուրդ տուի ես զինուորին:

— Գցե՛մ, — մտախոհութեամբ ասաց նա... արժէքաւոր բան է... բայց կարելի է մեզ դու. ևս չեն բռնի... Ո՛չ, ես չեմ գցի... Ո՞վ է իմանում՝ թէ հիւսնի մօտ գէնք է եղել: Ձե՛մ գցի... նա երեք ռուբլի արժէ: Գնդակ կայ նրա մէջ... սյ — սյ. Ի՛նչպէս ես այս գնդակը մեր սիրելի բարեկամի ականջին կ'տոժտացնէի:

Տեսնես, շո՛ւնը, ինչքան փող է ճանկել. նզովու՛ած:

— Ահա՛ քեզ և հիւսնի աղջիկներ... — ասացի ես:

— Աղջիկներ. որո՞նք. հա՛... դրա... էհ, նրանք որ մեծանան, խո՞մ մեզ առնելու չեն, նրանց մասին խօսք չէ կարող լինել... դէհ, գնանք, բարեկամ, շուտով... Ո՛ւր գնանք:

— Ես չգիտեմ... Միևնոյն է:

— Ես էլ չգիտեմ և գիտեմ, որ միևնոյն է: Գնանք գէպի աջ — այնտեղ ծով պէտք է լինի: Մենք զնացինք գէպի աջ:

Ես յետ դարձայ: Մեզանից հետու բարձրանում էր դաշտում մի մութ բլրակ, իսկ նրա գլխին փայլում էր արևը:

— Նայում ես՝ թէ գուցէ յարութիւն առնի: Մի՛ վախենար, վեր չի կենայ, մեզ հասնի...

Ուսեալը, երևում է, որ հունարով տղամարդ է, քանը հիմնովին է տեսել... այ ընկեր: Նա մեզ լաւ շառի մէջ գցեց: Ե՛հ, բարեկամ, փչանում են մարդիկ տարէ ցտարի, փչանում են շարունակ աւելի և աւելի,—տխրութեամբ սասաց զինւորը: Դաշտը, լուռ և ամայի, ողողուած ամբողջովին առաւօտեան պայծառ արևով, բացւում էր մեր շուրջը, միախառնուելով հորիզոնում երկնքի հետ այնպիսի պարզ, այնպիսի փաղաքշալի և առատ լոյսով, որ ամեն-մի սև ու անարգար գործ թւում էր անհնարին այդ արձակ, երկնքի կապոյտ գմբէթով սքողուած դաշտավայրի մեծ տարածութեան մէջ:

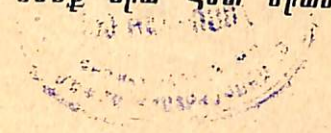
—Բայց ախր ուտել ենք ուզում, բարեկամ. սոսաց իմ ընկերը, մախօրկայից ծխամուրջեր փաթաթելով...

Ի՞նչ ենք մենք այսօր ուտելու և ո՞րտեղ ու թնչպէս:

Հարց է.

Իրանով պատմողը—հիւանդանոցի մահճակալի վրայ պառկած իմ հարևանը—վերջացրեց իր պատմուածքը, ասելով ինձ.

—Ահա և բոլորը: Ես մօտ ընկերացայ այդ զինւորին և մենք նրա հետ միասին հասանք

մինչև Կարսի շրջանը: Դա մի լաւ և շատ փորձուած տղայ էր, տիպիք շրջմուլիկ—բօսեակ:

Ես յարգում էի նրան: Մինչև Փոքր—Ասիա մենք միասին էինք գնում, իսկ այնտեղ կորցրելիք միմիանց...

—Դուք լիզճում էք երբեմն հիւսնի մասին, —հարցրի ես:

Բան չունես...

—Եւ...ոչինչ.

Նա ծիծաղեց:

—Ախր ես ինչ պէտք է զգամ այդ դէպքում: Ես մեղաւոր չեմ այն բանում, ինչ որ նրան պատահել է, ինչպէս որ դուք մեղաւոր չէք այն բանում, ինչ որ իմ գլխին է եկել... Եւ ո՛չ ոք ո՛չ մի բանում մեղաւոր չէ, որովհետև մենք բոլորս էլ հաւասարապէս—անասուններ ենք:

Վ Ե Ր Զ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317656

10.648

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

Վանաճառում էն Տիֆլիսի Կենդանապահան և
Արևաճերանայոյի գրախանաւոնցներում:

Handwritten marks and numbers, including a large '4' and a vertical line.